

A finn példa Kós Károly építőművészetében*

Ha Kós Károly művészetének külföldi kapcsolatait állítjuk előtérbe, az angol inspiráció mellett a finnekről is külön kell szólni.

Az angol hatás az egész európai művészetre serkentőleg hatott. Közvetett úton a finnek is nyertek az angoloktól indítást iparművészetük megújítására és a nemzeti romantikus építészet nagy kísérleteire. Míg Magyarországra a századforduló idején a német és az osztrák művészeti központok továbbították az angolok eredményeit, addig Helsinki felé belga, svéd és orosz közvetítéssel érkeztek az új gondolatok és formák. Hozzánk a szigetországból, a német—belga *van de Velde*, valamint az osztrák *Josef Hoffman* kezén átszűrve már valami más, inkább a nagypolgári igényekhez idomított szellemiség érkezett, amit a skót *Mackintosh* — a századfordulón Közép-Európába érkező finom, de enerzív formavilága még csak jobban aláhúzott. Mint említettük, ez az osztrák—német kereskedelem és kultúra elég vastag szigetelőréteget húzott a távoli angol és skót művészet és Magyarország közé, a földrajzi távolságról és a nyelvismeretről nem is beszélve. Az a kevés, ami a művészet, valamint a reformista-szocialista mozgalmak vonalán hozzánk jutott, jóformán csak német nyelven volt hozzáférhető.

A finnek szemléletének azonban más meghatározója is volt. Ők e századforduló éveiben még az orosz cári birodalom keretében, de egy önálló nagyhercegségnek voltak az alattvalói. A XIX. század közepén különleges kincs birtokába jutottak, s ez a Kalevala volt. Jó másfél százada tette a *Finn Irodalmi Társaság* asztalára, *Elias Lönrot* finn orvos, hatalmas népi monda- és énekgyűjteményét, melyet saját kompozíciója szerint egységes egészszé, nagy eposzá formált. Végleges alakját 1849-ben kapta, s ez a Kalevala az, amely a finnek számára nagy nemzeti eszmélkedés forrásává vált. Ez a mozgalom a XIX. század végén egyre erősödött, s éppen akkor, amikor művészeti szempontból jelentős befolyásra tett szert az angol hatás.

A történelmi helyzet követelte kulturális megmozdulás tehát ott északon, a Ruskin-Morris szellemi gyökeréről kihajtó ágakat bensőséges szeretettel gondozta, s ott a nép számára követelt művészet sokkal inkább realitás volt, mint bárhol Európában. A messzi Suomiból érkező közleményekben a magyar művészek már alkalmazott formában láthatták az angol művészetszemlélet elveit, a finn építészet és iparművészet tehát közvetlenül hasznosítható példaként szolgált számukra.

Kós Károly és baráti köre a finnekkel közvetlen személyes kapcsolatba is került, s itt a két kultúra kölcsönös egymásra ismeréséről és egymásra találásáról is beszélhetünk e század első éveiben.

*

* Részlet a nemrég elhunyt szerző Corvina Kiadónál megjelenő könyvéből. Köszönjük a kiadónak és Dvorszky Hedvig szerkesztőnek, hogy közlését lehetővé tette.

Az építészeti és iparművészeti területen e nagy mozgalom *Akseli Gallen-Kallela* nevéhez fűződik. Róla azért kell itt külön szólnunk, mert a századforduló éveinek fiatal finn építészeit nagymértékben inspirálta, kiváltképp pedig azért, mert két ízben is járt Magyarországon, s személyes kapcsolatba került Kós Károllyal is. Az emlékezetes kalotaszegi kirándulásig hosszú utat járt meg Gallen-Kallela, ragyogó hazai és külföldi sikerek után. Az ő művészeti háttere jól jellemzi azok örökségét, akiknek alkotói pályája Európa középső és keleti területein, a nemzeti romantika szellemében teljesedtek ki. A finn történelmi festészet volt nevelője, amely hatására német és francia ihletettségekben festette azokat a műveit, melyek a finn mondavilág legfontosabb alakjait és jeleneteit mutatják be. Ehhez kapcsolódott az Angliából Németországon, Belgiumon át érkező — s az előző fejezetben vázolt — új felfogásmód, a leegyszerűsítés, a dekoratívítás, a síkszerűség, s az élénk tiszta színvilág alkalmazása. De őt is nagyrészt Morris szelleme vitte tovább a grafika és a tárgyformáló művészetek területére. *Alfred William Finch* és *Emil Gallé* közvetítették ezt az angol-belga hatást a finn művészet világába. Elsősorban az iparművészet gondolkodásmódja újult meg működésük és tanításuk nyomán. A festő Gallen-Kallela különös módon oly építészeti alkotásával gyakorolt nagy hatást a finn építészeti szemlélet megváltozására, de éppen Kós Károly munkásságára is. Ez az épület az 1896-ban elkészült „*Kallela*” nevezetű *műtermes ház* Rouvesi mellett, az erdős finn szigetek egyikének legmagasabb pontján. Gallen maga tervezte, részt vett az építésében és maga dekorálta kívül-belül saját kezűleg, faoszlopba, fagerendába metszve a dekoratív részleteket és készítve néhány rusztikus bútort. Kallelában négy éven át dolgozott, alkotó korszakának egyik legértékesebb időszakát töltve benne. Otthonteremtés, műhelyformálás ez, minden mozzanatnál részt vállalva az építés folyamatában. A századforduló nagy álma és divatja az európai művészvilágban. Az előkép természetesen a *Philipp Webb* által *William Morris* számára épített *Red House*-a Londontól délre, *Boxley Heath*-ben. Ilyen volt a belga *van de Velde* háza *Uccle*-ben Brüsszel egy déli külvárosában, de még számos ilyen otthonteremtést tart számon az európai művészettörténet.

Akseli Gallen-Kallela két alkotóotthont is épített magának. A másodikat 1912-ben a Helsinki mellett *Tarvasää*-ben emeltette. Az egyetemes építészet szempontjából csak az első, a *Kallela* vált fontossá. Nem is elsősorban azért, mert azt *Gallen-Kallela* maga képzelte el, s berendezésében és díszítésében saját kezével is részt vett, hanem mert az európai építészetben első ízben jelenik meg a népi építészet, egy társadalmi régió elemi erejű hagyományos népi architektúrája, egy alkotó élet nagyszabású kereteként; *William Morris* említett *Red House*-a a középkori építészet egyszerűségét, anyagszeretetét és szerkezeti-szerkesztési szépségét élesztette fel. A művészetet továbbá, amelyet nemcsak a ház későbbi birtokosa, hanem az építész *Philipp Webb* is tisztelt a ruszini tanítás nyomán. *Van de Velde* merőben új, „modern”, az Art Nouveau kifinomult formáiban találta meg otthona kialakításának eszközeit, míg a svéd *Carl Larsson* alkotó otthona közvetlenül kapcsolódott a helyi polgári építészet hagyományaihoz. Végeredményben *Gallen* háza a *Kallela* egyértelmű állásfoglalás, kalevalai szellemű kinyilatkoztatás volt, a helyi népi építészeti hagyományhoz való igazodásra és ragaszkodás mellett.

A festő *Gallen* dinamikus egyénisége a fiatalabb finn építészek számára példaképpül szolgált. Három közülük — valóságos alkotói triumvirátus — *Herman Gesellius*, *Armas Lindgren* és *Eliel Saarinen* kapta a megbízást az 1900. évi

párizsi világkiállítás finn pavilonjának a megtervezésére. Az időben a finnek viszonylagos önállóságban, egy orosz nagyhercegség keretében alakíthatták ki közösségi életüket. A XIX. század végén a fokozatosan önállóságra törekvő mozgalmakban az irodalom és a művészetek is jelentős szerepet játszottak, s a nagy bemutatkozási lehetőség a világ előtt, a finn nagyhercegség önálló pavilonja az 1900. évi párizsi világkiállításon erre is természetesen nagy lehetőséget kínált. Ezt a fiatal építészhármas meg is ragadta és egy, a középkori építészeti formákra utaló, de belsőben kifejezetten a régi finn építészet hagyományát tükröző alkotással nagy feltűnést és valóságos építészeti sikert aratott. A belső kiépítés és dekoráció természetesen Gallen-Kallela munkája volt, aki a boltzati falfestményeket készítette és részben a belső berendezést is tervezte.

A *párizsi világkiállítás finn pavilonja* határkő a finn művészet fejlődésében, ugyanakkor a finn művészet európai, sőt világsikerének a nyitánya. A kiállítást sokan felkeresték, nemcsak a kíváncsi nagyközönség, de mérnökök, építészek és iparművészek a világ minden tájáról, így néhányan Magyarországról is. Nálunk azonban a mélyebb visszhang, a Gallen—Saarinen alkotásra való rácsodálkozás, csak néhány évvel később kezdődött, amikor az európai építészeti szakfolyóiratok, köztük igen színvonalas színes mellékleteket is közlő német revuek bemutatták nemcsak a pavilont, hanem Saarinenék más munkáit is, elsősorban az 1902—1903-as években épült ún. *Merijoki és Hvitträsk-villa* monumentális együtteseit.

Ezek és Saarinenék későbbi épületei már finom átmeneteket is jeleznek a nemzeti romantikából a Közép-Európából észak felé áramló dekoratív irányzatok felé, melyek a bécsi, a darmstadti művészeti műhelyekben alakultak, a skót Mackintosh befolyása mellett.

A század első éveiben mindenesetre valóságos finn láz kerítette hatalmába Európát, ahogy az a korabeli építészeti bemutató könyvekből, publikációkból még ma is érzékelhető. Magyarországon az érdeklődés már a századvég éveiben erősödött. Benne volt ebben a nép szimpátiája, s a közös finn-ugor nyelv iránti érdeklődés, mely a nyelvészeket, irodalmárokat erősen foglalkoztatta.

A *Magyar Iparművészet* című folyóirat is tudósított az 1900. évi párizsi világkiállításról, a finn sikerről, azonban még viszonylag rövid szöveggel, de fotókkal és részletrajzokkal. Koronghi Lippich Elek, aki németországi tanulmányainak hatása alatt a művészet nemzeti sajátosságaival, a nemzeti öntudat ébresztésében játszott szerepével is igen behatóan foglalkozott, így a finnnekével is. Amíg csak hivatalban volt a kultuszminisztériumban messzemenően támogatta azokat, akik e két rokonnépet művészetük révén is közelebb akarták hozni.

Egy finn szobrászművész, akinek a szigorúbb cári évek alatt tanácsos volt távolabb lenni hazájától, *Yrjö Liipola*, már 1904 óta Magyarországon tartózkodott. A századforduló historikus szellemben alkotó magyar művészei a millenniumkor jelentős feladatokat kaptak, s a fiatal szobrászoknak volt mit látni és tanulni Budapesten. Yrjö Liipola mellett egy másik finn szobrász is megjelent, *Alpo Sailo*, s mindketten *Stróbl Alajosnál* tanultak. Gallen-Kallela is meglátogatta Magyarországot. Először a Kalevala fordítójával, *Vikár Bélával* volt kapcsolatban, majd egy, 1906 őszén Budapesten rendezett nemzetközi képzőművészeti kiállítás kapcsán több magyar vezető művészeti közéleti személyiséggel ismerkedhetett meg. *Apponyi Albert* vallás- és közoktatásügyi miniszter kérte fel őt a finn részleg anyagának összeállítására, s az előkészületek során Gallen összeköttetésbe került *Majovszky Pállal*, Koronghi Lippich helyettesével és

munkatársával is, akivel egy hosszú évtizeden át barátságot és levelező kapcsolatot tartott. Gallen-Kallela nem jött el a kollektív kiállítás megnyitójára, csak 1907. február végén érkezett meg. De a bemutatott 64 finn képből 17 volt az övé. Másodízben egyéni grafikai kiállítása alkalmából érkezett Budapestre, s ez alkalommal, szemben az előző rövidebb látogatásával, több mint két hónapig tartózkodott Magyarországon. E két látogatás nemcsak Gallen számára volt érdekes és művészeti élményekben is gazdag, hanem lehetőséget adott a magyar művészetpolitikusoknak és művészeknek a finn nemzeti művészet legnagyobb alakjának, személyének megismerésére. Ezen keresztül pedig közvetlen kapcsolatba kerülhettek az északi ország modern romantikájának nemcsak festészeti, de grafikai és áttételesen építészeti eredményeivel is. Ez időben volt Kós Károly Budapesten az építészeti kar végzős hallgatója, s már bekapcsolódott az akkori művészeti közéletbe.

Nemcsak a budapesti, akkor már igen nyitott nemzetközi művésztársadalmával került összeköttetésbe a finn Gallen-Kallela, hanem a közelben fekvő Gödöllő művésztelepének megalapítójával és vezetőjével *Körösfői Kriesch Aladár*ral és a még igen fiatal, de már *Koronghi Lippich Elek* támogatását élvező Kós Károllyal is. De voltak abban a társaságban, mely Gallent körülvette, más jeles magyar építészek is. Így *Nagy Virgöl* professzor, *Györgyi Kálmán*, továbbá a dekoratív belsőépítéssel és iparművészet jelesei, mint *Thoroczkai Wigand Ede* és *Maróthi Géza*. Ezek között Kós Károly volt a „Benjamin”, akit e társaságban *Koronghi Lippich* és *Györgyi Kálmán* figyelmessége folytán kapcsoltak be. Mint kitűnő építészgrafikus került az illusztris társaságba, akinek rajzait a nagy tekintélyű *Magyar Iparművészet* 1908-as évfolyamában az egész magyar művészetértő nagyközönség megismerhette. *Akseli Gallen-Kallela* két magyarországi látogatása óriási jelentőségű volt.

Ez a temperamentumos finn művész, indulattal utasította el a századvég akadémikus, formalista-soviniszta művészeti megnyilvánulásait. Ugyanakkor örömmel és lelkesedéssel csodálkozott rá rövid kalotaszegi látogatása alkalmával az eredeti népművészet világára és arra a finom, áhítatos, természetet és néphagyományt tisztelő művészetre, amit *Körösfői Kriesch Aladár* vezetésével a *gödöllőiek* műveltek. Gallen körösfői látogatásán Kós Károly is ott asszisztált, mivel a vidéket és embereket ő ismerte legjobban, e budapesti építész-művész társaságból. Ezek a rövid együttlétek, vacsorák, hosszabb kirándulások, kiállítások Kós Károlyra meghatározó erővel voltak. Egyrészt *Gallen-Kallela* emberi jelensége, az ő hozzá hasonló mozgékony-robbanékony alkat, aki a nehézségeket legyőző dinamikával éppúgy hatott rá, mint a lényegfelismerő és megfogalmazó lelkesedésével. Másrészt benne öltött testet az a művész, aki az angol — s Kós Károly által már jól ismert — törekvéseket egy sajátos területen és történelmi helyzetben alkalmazta, mégpedig messzematató fényvel és meghatározó jelentőséggel. A „*Kalevala*” eposz fokozatosan kibontakozó népszerűsége és az egész finnság identitásérzését és nemzeti öntudatát megerősítő irodalmi hatása a századforduló éveikhez közeledve a képzőművészet és a zene világában is kibontakozott. Vagyis széles területen és a nyelvi korlátokat is átlépő műfajokban. Ilyen volt Gallen-Kallela már említett Ruovesi-ben felépített műtermes, nagy — karéliei mintára épített — boronafából szerkesztett lakóháza. Ennek fényképes dokumentációjával ajándékozta meg Kós Károlyt, dedikálva azt a fiatal magyar építésznek, aki viszont erdélyi építészeti rajzainak és tanulmányi vázlatainak egy nyomtatásban megjelent sorozatával viszonzta e kitüntető kedvességét, azon az ünnepi vacsorán, melyet a „*Steindl cég*” adott a finn vendégek

tiszteletére. Ezen Kós Károly *Eliei Saarinnel* a már nagyírú finn építésszel barátkozhatott össze, aki nála 10 évvel volt idősebb, s olyan remekművek álltak már a háta mögött, mint a *Villa Suuri Merijoki*, a *Villa Hvittrusk* és tervezés alatt állt helsinki főpályaudvara. Az előbbieket Kós már jól ismerte a „*Modern Bauformen*” remek albumainak és a „*Kunst und Handwerk*” színes produkcióiból. Míg Gallen-Kallela a finn népi építészet monumentális újraálmódójának tekinthető, említett és még a századforduló előtt épített házával, addig *Saarinen* — ugyan idősebb festőbarátjának és inspirálójának nyomán elindulva —, előbb a nemzeti romantika híve, később fokozatosan engedett az internacionálissá vált szecessziónak. Tömegformáiban a középkort követte. Dekorációiban az ősi finn ornamentumoktól fokozatosan tér át a geometrikus, s ugyanakkor hidegebb, mechanikusabb díszítőelemekre. Az a közös, mesés színes díszítés, azonban, mely az akkori finn nemzeti romantika épületeinek falaira *Gallen-Kallela* néhány évvel korábbi nagy dekoratív Kalevala témájú képeiről kerül át, *Kós Károly* kezdeti terveiben, interiőr rajzaiban is világosan felfedezhető. A finn befolyás határozott nyomait tanulmányozhatjuk további belsőépítészeti vázlaiban, később pedig szerényebb eszközökkel, a középkori formákkal vegyítve, épületein is.

Az egyetemi évek tehát Kós Károly számára időben igen sűrítve közvetítették az Európában lejátszódó művészeti kölcsönhatásokat. E két inspiráció, az angol és finn sorrendje és egymásrahalmazódása kivételesen szerencsés volt a századfordulói magyar nemzeti építészet számára. A *Ruskin* és *Morris* kitűzte út ugyanis közvetlenül nehezen lett volna alkalmazható Magyarországon, hiszen Angliában a néphez való visszafordulás már közvetlenül nem jelenthetett az — évszázados ipari fejlődés és intenzív városiasodás miatt — érintetlen népi architektúrához és tárgykultúrához való viszonyulást. Sokkal inkább a történelmi építészet kisebb alkotásai és a középkori művesség voltak ott a megújulás forrásai. Így azok az irodalmi témák is, melyet *William Morris* akár írásaiban, akár tipográfiai kalandozásai során feldolgozott, az angol ősi mondavilágba, vagy a közös keresztény legendák világába vezettek vissza. Hasonló volt a helyzet Belgiumban és Németország területén is, ahol szintén a nemzeti történelem s az európai hegemoniára törő uralkodó osztály életkeretének méltó kialakítása volt a háttér. Finnország a századfordulón egészen más helyzetben volt. 1809-ben az eddigi, s 700 évig tartó svéd uralom után az orosz birodalom részévé vált, s így nyugati s lutheránus szellemű lassan polgárosuló, svéd nyelvű vezető rétege nehéz válságot élt át. A XIX. század első harmadában kezd olyan nemzeti mozgalom bontakozni, mely nem a svéd—finn történelmi múltra támaszkodott, hanem a mélybe ásott le és az ősi népi hagyományokat, emlékezetet, majd a régészeti és tárgyi leleteket megkutatva olyan szellemi építmény alapjait rakta le, mely egy saját finn művészet felvirágzásának lett alapja. A finneknek ez az önmagukra eszmélése, politikai vezetőik bölcsességével párosulva az alkalmas pillanatban meg is hozta gyümölcsét, a független nemzeti államot. Magyarországon más volt az aktuális nemzeti probléma. Egy évszázadokon át egykori dicsőségét sirató nemzet a kiegyezésben megtalálta a maga anyagi boldogulását, de részben osztrák—porosz kulturális, bürokratikus fenyegetettségében, másrészt a különböző feltörő nemzetiségek szorításában élt. Ezért volt a nemzeti művészet kibontakoztatására vágyó művészpölitikusok és művészek számára fontos példakép a finnek új művészete. A távolság azonban szinte végtelen nagyknak tűnt abban az időben, s a közvélemény érdeklődése is megoszlott a nyugati és egyéb külföldi kapcsolatok között. Maga *Kós Károly* sohasem járt Finnország-

ban, s azok a személyes kapcsolatok, melyek az 1907—8-as években szövődtek, hamar szétszakadoztak. *Jánszky Béla* járt ott, s előtte, ha nem is tartozott közvetlenül a „Fiatalok” csoportjához, tudomásunk szerint *Toroczka-Wigand Ede*. *Toroczka* 1912-ben *Gallen-Kallela* második műtermes házának, a tarvaspääi alkotóház tervezésében-építésében is valamelyest közreműködött. Kós ebben az esetben mint már az angol befolyásnál láttuk, éles felismerőképeségével, képzelőerejével és szervezőképeségével pótolta az utazás hosszadalmas és nehézkes, bár közvetlen módszereit. A „Fiatalok” csoportjában Kós *Károly társai is* nagy érdeklődéssel fordultak a finnek felé, s itt elsősorban *Zrumeczky Dezső*, *Jánszky Béla* és *Györgyi Dénes* neveit kell említeni. *Zrumeczky* dolgozott talán a legtöbb fantáziával és legnagyobb lendülettel. Kós legendás kis remeke a sztánai „Varjúvár” mutatja a legerősebb finn hatást. Már alaprajzában is felismerhető a *Villa Merijoki* és *Hvittrüsk* laza L alakú kontúrja, méreteiben természetesen erősen csökkentve. A kicsiny, szabdalt tömeg egyes elemei, határozottan utalnak a *Saarinének* hármas formái megoldására, a falazási technika sajátosan finn felfogásmódjára, A későbbi Kós-művekben is felfedezhető számos finn formaelem, ablakok, ajtók, tetők stb. kialakításában, de egyre inkább a középkori építészet leegyszerűsített formái felé fordult, s kevésbé az internacionális szecesszió dekorativitása iránt lett fogékony.

Hatott Kós Károlyra a *Gallen-Kallela* sokoldalúsága is. Tárgytervező és -készítő tevékenysége, amely szorosan a finn népi kézművességre támaszkodott éppúgy, mint grafikai munkássága. Kós maga ugyan rajzainak stílusát a tömör fogalmazású középkori metszetekből eredezteti, ezt nem vitatva viszont azt is láthatjuk, hogy nem kerülhette ki *Gallen-Kallela* modorának hatását, különösen, ami a finn művész századforduló körüli grafikai vonásait illeti. Kós korábbi rajzaiban Bécs és németek szecessziója — s nem kizárva itt *Kozma Lajos* közvetítését sem — fedezhető fel, addig későbbi linóleummetszetei a középkor és a finn *Gallen-Kallela* példái nyomán alakultak, formálódtak. Végso soron mindkettőjüket ugyanúgy a nép, mesterségekben évszázadok óta járatos, fűrő-faragó, házcsináló, ugyanakkor bővülő-daloló természetközeli embertípusa (a karéliaiak, illetve a székelyek és a kalotaszegiek) ihlették. Míg *Gallen-Kallela* a *Kalevala* nyomán indult néhány kelet-finnországi élménygyűjtő útra, addig Kós már jóval fiatalabb fejjel bele-belekóstol *Kalotaszeg* tündérvilágába.

A finn építészeti hatás tartós volt Kós Károly egész életében, s ez nyomokban felfedezhető később alkotásaiban is. A finneknél is tapasztalt apró, műves részletek még a hatvanas években is meg-megjelennek kisebb egyházi épületein és magánházaiban. A belső berendezésben is, ahol csak lehetett, ragaszkodott a közvetlen kézműves eljárás alkotta formákhoz, akár ő tervezte azokat, akár munkatársaira hárult a feladat.

Mindezek természetesen csak felszíni jegyek voltak. De a finnek iránt érzett és élete végéig megmaradt szimpátia is harmonikussá tette saját szűkebb hazájához való művészi kapcsolódását. Kós Károly eredeti tiszta forrása a kalotaszegi világ volt. A táj és a nehezen megművelhető föld formálta küzdő, állhatatos és szorgalmas nép teremtette környezet. Az épületek, a tárgyak, a kertek a viseletek és a történelmi hagyomány. S ha a *Duna-medencei* sors viharai nem is hagytak itt olyan gazdag mondavilágot, amire egy gondos gyűjtő nemzedék felépíthette volna a nagy nemzeti-népi eposzt, de Kós azért képességeitől telhetően részt vett a század elején kibontakozó gyűjtőmunkában. *Kalotaszeg* az ő számára valóságos *kalevalai* világ volt, s ezt a nagy népi finn eposzt mindig nagy tisztelettel és mély megértéssel emlegette. A *Lönnrot* összeállította első

Kalevala bemutatásának 100. évfordulóján Erdélyben Kós Károly emlékezik meg a nagy kulturális ünnepről. Az „Erdélyi Helikon” 1935. novemberi számában így ír:

„Hogy az emberi kultúra számára mit jelent a »Kalevala«, azt az irodalomtörténet professzionátus számtartói régen elkönyvelték. Bizonyos csak az, hogy ha semmi sem maradna abból, amit ma finn népnek, finn szellemnek, finn életnek, történelemnek és kultúrának tudunk, a »Kalevala«, egyedül is igaz és tagadhatatlan bizonyítéka maradna annak.”

„De az élő finn nép, a mai Finnország számára többet jelent, mint kultúrájának ősiségét, a többi európai kultúrnépekéivel való egyenértékűségét. Talán nem mondok igen sokat, ha azt mondom, hogy a »Kalevala« felfedezése, összegyűjtése és kiadása abban az időben, a múlt század második negyedében, amikor a finn élet talán legsúlyosabb válságát élte, mikor szinte hajszálon múltott, hogy megmaradhat-e a kettős — svéd és orosz — nyomás közt a maréknyi és szegény finn nemzet, egyike volt s talán legdöntőbbje azoknak az okoknak és erőknél, melyek a finn nemzet mérlegében az életet jelentő serpenyőbe estek — szinte az utolsó pillanatban már. A már-már halott finn öntudat és magabizás, a finn életreménység, a finn nép küldetésébe és hivatottságába vetett és már megrendült hit új életretámasztója, a halódó és szertehulló finn erők újra összekovácsolója és megszokszorozója lett a »Kalevala« felfedezése. A »Kalevala«-val mindent mert újra akarni a finn és — ma meg is kapott mindent, amit nemzet megkaphat a sorstól a szabad, független élet boldog valóságát...”

„Az ezeréves álmából most száz esztendeje új életre támasztott »Kalevala«-ban a finn nép bizonyára nemcsak a finn génius páratlan művészi alkotását, a világirodalom egyik legmonumentálisabb és legeredetibb eposzát ünnepli ebben az esztendőben, hanem talán még inkább a finn nemzet életért való örök harcának talán legkétségbeesettebb idejében újra megtalált és győzelemre segítő, legerősebb, soha ki nem csorbuló, örökkévaló fegyverét.”

„Azt a megtalált csudamalmot, melyet az agg énekesnek, Vainemöinennek ravasz praktikája egykor az együgyű eszű, de művész-ezermester Ilmarinen kovácscsal csináltatott volt, finn népének örökké dolgozó és ható életforrásául.”

„Számunkra is a »Kalevala«-nak ez az értéke a nagyobb és meggondolkozatóbb tanulság.”

De megemlékezett Kós Károly *Eliel Saarinen* építésszel történt találkozásáról is. Míg *Gallen-Kallela* dinamikus személyisége nagy hatást tett rá, Saarinen megjelenése, modora talán kevésbé.

Azonban közös építészeti szakmájuk témái a csendesebb beszélgetések ellentétére is tanulságosak voltak számára. Eliel Saarinen is két ízben járt Magyarországon, akinek egyébként személyi kapcsolatai *Maróti Gézával* voltak szorosabbak, mondhatni barátiak. Később együtt dolgoztak Amerikában a *Cranbrook Akadémián* (Michigan), melyet Saarinen tervezett és vezetett, s ahol *Maróti Géza* egy ideig a szobrászatot tanította.

Első alkalommal 1908-ban járt Saarinen Budapesten, jórészt egy időben *Gallen-Kallela* második, hosszabb látogatásával. Másodszor tudomásunk szerint 1911-ben, amikor Budapest városrendezési kérdéseiről adott szakvéleményt, és az akkori Nemzeti Színház tervpályázat-bírálatában is részt vett. Kós Károly 1908-ban valószínűleg három ízben tudott hosszabban beszélni a nálánál tíz évvel idősebb és már nemzetközileg ismert finn építésszel. Első alkalommal egy ünnepi vacsorán a Margitszigeten, majd egy coctailon, mely a *Steindl cég* rendezésében folyt le az Országos Kaszinóban.

Szerencsésen fennmaradt a vacsora díszes jelenléti kártyája („Axel Gallen Kallela—Saarinen vacsora” Gallen Kallela Múzeum, Helsinki) s ezen sok ismert magyar művész és építész neve közt Kós Károlyé is szerepel. A harmadik beszélgetésről idézzünk Kós Károly írásából, mely a *Pásztortűz* 1940. évfolyamában látott napvilágot: „*Saarinen Eliel a legnagyobb finn építőművész.*”

„Talán 1909-ben (1908 — N. E.) járt nálunk és Budapesten találkoztam vele. Üzente, hogy beszélgetni szeretne, reggeliztek vele a Duna-parti szálló teraszán. Ha jól emlékszem, nyár eleje volt. Jelentéktelen külsejű, szőke, világoskék szemű emberrel ültem szemközt a kerek márványasztalnál. A hangja szelíd, halk és erősebb hangsúlyozás nélkül beszélt. Pontos, rövid mondatokkal”:

„... Nehéz volt, mert a múltból úgyszólván semmink sincsen, néhány középkori templomon kívül: de azok is svéddek: harmadrangú gyarmatáru. A valaminél nem sokkal többek a karéliei finn parasztházak. Népi ornamentikánk szinte semmi. A külföldtől féltő volt modern architektúrát tanulni: onnan csupán a technikai tudást hozhattuk. Nem titkolom: *Baillie Scottól* sokat tanultam, sőt *Mackintoshtól* is. A németektől félttem: a svédektől egészen szabadulni nem tudtam, az oroszoktól sokat tanultam. Abból, amit ők is Ázsiából tanultak. De legtöbbet kaptam (a) Kalevalától és Gallentől és a mi földünkötől... Hogy mit szeretek legjobban abból, amit csináltam? Nem tudom, talán a legnagyobb örömöm telt a Merijoki-villa (1903) tervezésében és építésében. Ott azt csináltam meg, amit megálmodtam: gondolom, ez a ház épült be legszerveesebben a környezetébe. Ma már talán meg sem tudnám azt úgy csinálni, azóta igen sokat építettem. Az ember fejlődik, de néha úgy érzem, hogy már nem vagyok olyan közel a finn földhöz, mint akkor voltam.”

„A világháború után Saarinen Amerikába vándorolt ki, ma ott épít. Az ő nemzedéke és az ő szelleme már dolgozik.”

„A háború egyik eredményeképpen Finnország független állam lett. Az architektúrában pedig új jelszó született: »Sachlichkeit«. Ami a gyakorlatban egyes kivételektől eltekintve — azt jelenti: vasbeton, levegő, világosság, a jövő életéhez alkalmazkodó alaprajz (ad absurdum), vascső bútorok, hézagmentes padló, higiénia. Az 1931. évi nemzetközi építőművészeti kiállításon nem ismerem meg a finn osztályt. Nem volt abban semmi finn már, sem anyagban, sem vonalban, sem színben, sem elgondolásban, de józan, hideg, sőt német »Sachlichkeit« annál több.”

„Bolond dolog, de leírom, mert valahogy nem hagy nyugton: hogy amiképpen akkor találta meg a finn nép a maga nemzeti öntudatát, amikor az orosz nyomás megsemmisüléssel fenyegette a létét, azonképpen, amikor szabad volt immár finnek lennie, nem találta szükségesnek annak lennie és elfelejtkezett arról, amit ezért az előtte való három generáció szenvedett, kínlódott és alkotott.”

„Bizony! Finn és magyar: atyafiak vagyunk.”